

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/1 2023 s. 121-136, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ARIF AY'IN FİKİR DÜNYASINDA KUDÜS BİLİNCİ*

Erdem DÖNMEZ**

Geliş Tarihi: Aralık, 2022

Kabul Tarihi: Şubat, 2023

Öz

Yeryüzünün en kadim şehirlerinden olan Kudüs, semavi dinlerin ortak kutsal mekânıdır. Medeniyetler ve dinler tarihinde her dönem çatışma ve tartışmalara ev sahipliği yapan Kudüs, dört asır süren Osmanlı hakimiyetinden sonra Yahudiler tarafından önce işgal edilir, sonrasında bölgede kurulan İsrail devletinin başkenti ilan edilir. Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs, İslam dünyası için sosyolojik önemiyle birlikte sembolik bir değer de taşır. Türk edebiyatında Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden itibaren hemen her dönem kutsiyet atfedilerek işlenen Kudüs, modern dönemde İslami duyarlılığı benimseyip sürdüren Sezai Karakoç ve Nuri Pakdil tarafından İslam estetiği ve ideolojisinin temsili mekânı olur. Nuri Pakdil'in çıkardığı Edebiyat dergisinin ikinci kuşak yazar ve şairlerinden olan Arif Ay da kendisinden önceki Kudüs bilincini sahiplenerek fikir dünyasının ve estetik duyarlılığının merkezine genelde kadim İslam şehirlerini, özelde ise Kudüs'ü yerleştirir. İslam coğrafyasının yaşadığı zulmü sıklıkla gündeme getiren Arif Ay, Kudüs'ü İslam'ın kolektif ruhunun simgesi olarak şiir ve yazılarında yorumlar. Bu çerçevede İslam dünyasının parçalanmışlığının, Orta Doğu'da yaşanan acıların ve Müslümanların modern dünyadaki konumunun göstergesi olarak gelişen Kudüs bilinci, Arif Ay'ın ideolojik duruşunun, direniş ve diriliş arzusunun temelini oluşturur.

Anahtar Sözcükler: Arif Ay, Orta Doğu, Kudüs, direniş, diriliş.

JERUSALEM CONSCIOUSNESS IN ARIF AY'S WORLD OF THOUGHT

Abstract

Jerusalem, one of the most ancient cities of the world, is the common holy place of the monotheistic religions. Jerusalem, which has hosted conflicts and debates in the history of civilizations and religions, was first occupied by the Jews after four centuries of Ottoman domination, and then declared the capital of the state of Israel established in the region. Jerusalem, the first qibla of Muslims, carries a symbolic value along with its sociological importance for the Islamic world. Jerusalem, which has been treated as sacred in almost every period in Turkish literature since Suleyman Celebi's *Mevlid*, has become the representative place of Islamic aesthetics and ideology by Sezai Karakoç and Nuri Pakdil, who have adopted and maintained Islamic sensitivity in the modern period. Arif Ay is one of the second generation writers of the *Edebiyat* magazine published by Nuri

* Bu makale, 21 Ekim 2022'de Ankara'da düzenlenen 22. Uluslararası Beytülmakdis Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan tebliğden hareketle yazılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdem.donmez@bilecik.edu.tr

Pakdil. Embracing the consciousness of Jerusalem before him, he places ancient Islamic cities in general, and Jerusalem in particular, at the center of his intellectual world and aesthetic sensibility. Arif Ay, who often brings up the persecution experienced by the Islamic geography, interprets Jerusalem in his poems and writings as a symbol of the collective spirit of Islam. In this context, the awareness of Jerusalem, which has developed as an indicator of the fragmentation of the Islamic world, the suffering experienced in the Middle East and the position of Muslims in the modern world, forms the basis of Arif Ay's ideological stance, resistance and desire for resurrection.

Keywords: Arif Ay, Middle East, Jerusalem, resistance, resurrection.

Giriş

Tüm semavi dinler tarafından kutsal sayılan, “Gökte yapıлып yere indirilen şehir” (Karakoç, 2007, s. 627) olarak nitelenen Kudüs, İslam’ın ilk kıblesi, Mekke’nin, Medine’nin, İstanbul’un, Semerkant’ın ruh ikizi, İslam dünyasının sembol şehri, Hz. Muhammed’in Miraç’a, Hz. İsa’nın göğe yükseldiği yerdir. Mekke’deki Kâbe ve Medine’deki Mescid-i Nebevî’den sonra üçüncü kutsal mescit olan Mescid-i Aksa’ya ev sahipliği yapan Kudüs’te Hz. Peygamber bütün peygamberlere namaz kıldırarak kendisinin önceki peygamberlerin kutsal mirasını devraldığını ve kendinden önceki dinlerin tamamlayıcısı olduğunu ilan etmiştir (Örenç, 2016, s. 139). Akif Emre’ye göre bir dinler tarihi müzesi olarak görünen Kudüs, geleneğin temsilini üstlenmekle beraber tarihte başka hiçbir şehir Kudüs kadar çığlıkla anılmaz; hiçbir şehirde efsanelerle hakikat çarpışmaz (Emre, 2009, s. 229).

Tarihte pek çok çatışmaya sahne olan Kudüs, 1517’den itibaren dört yüz yıl boyunca Osmanlı himayesinde huzur ve barışı sembolize ederken I. Dünya Savaşı esnasında, 9 Aralık 1917’de İngilizlerin eline geçer. İttihat ve Terakki üyesi Cemal Paşa’nın yaveri olarak I. Dünya Savaşı yıllarında Kudüs-Zeytindağı’nda görev yapan Falih Rıfkı Atay, burada edindiği izlenimlerini *Zeytindağı* adlı eserinde “Bir sabah kumandanın odasına girdiğim zaman, gözlerinin ağlamaktan yorulmuş olduğunu gördüm: Kudüs İngilizlerin elindeydi. Oradaki son Türklerin nasıl kahramanca savaştıklarını masanın üstündeki şifreli telgraftan okudum.” (Atay, 1998, s. 102) sözleriyle aktarır. Osmanlı’nın parçalanışıyla İslam dünyasındaki yekpare ahenk bozulmuş, Kudüs’teki sükûnet de böylelikle sona ermiştir. Yahudilerin vaat edilmiş topraklar olarak gördüğü Filistin bölgesi, zamanla yerli halkın baskı, sürgün ve zulümlerle sindirilmesiyle Yahudilerin yerleşimine açılır. Bu gerilim II. Dünya Savaşı’ndan sonra daha da şiddetlenir. Özellikle 14 Şubat 1947’de İngiltere Filistin’den çekildikten sonra başka ülkelere sürgün olarak gönderilen Yahudilerin Filistin’e dönmeleri için izin çıkar. Silahlı Yahudiler ile Filistinli Müslümanlar arasında çıkan çatışmalar sonucunda Filistin toprakları Birleşmiş Milletler kararıyla ikiye bölünür; binlerce Filistinli yurtlarından sürülürken buraya yerleşen Yahudiler 14 Mayıs 1948’de İsrail devletinin kurulduğunu ilan eder. Arap Birliği bu kararı reddedince yeniden çatışmalar başlar. Filistinliler 1964’te Filistin Kurtuluş Örgütü’nü kurar; 5-10 Haziran 1967 tarihlerinde gerçekleşen 6 gün savaşları sonucunda Doğu Kudüs ve Mescid-i Aksa, İsrail yönetimine geçer. Yahudilerin baskı ve saldırılarına maruz kalan Filistinliler direnişe devam ederek 15 Kasım 1988’de Filistin devletini ilan eder (akt. Noyan, 2018, s. 17-19). Filistin, topraklarını ve özellikle de Kudüs’ü Yahudilerin istilasına karşı korumak için yıllardır direnişini sürdürse de 6 Aralık 2017’de dönemin ABD başkanı Donald Trump, Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıyarak gerilimi daha da tırmandırır. Semavi dinlerin kutlu beldesi ve Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs, I. Dünya Savaşı’nda Türk egemenliğinden ayrıldıktan itibaren büyük çatışmalara, baskılara, işgallere sahne olur. Bölgede özellikle İsrail devletinin kurulması farklı

alanlarda Müslüman düşünür ve ideologların büyük tepkisine yol açar. Söz konusu tepkilerin en yoğun biçimde görüldüğü alanlardan biri de edebiyattır.

Modern Türk Edebiyatında Kudüs Bilinci

Modern Türk edebiyatında Kudüs temasının yer alışı daha çok dini-ideolojik temellerde gerçekleşir. Kudüs duyarlılığı Türk şiirinde ilk olarak 1969'da Sezai Karakoç'un *Diriliş* dergisinde yayımladığı "Ey Yahudi" şiiriyle gündeme gelir (Öztürk, 2017, s. 50). 1969'da Siyonistlerin Mescid-i Aksa'yı yakmaları neticesinde kaleme alınan şiirde Karakoç, "asırlardır insanlığın ruhunu yak[an]" Yahudilerin en son "Büyük Peygamber" in göğe çıktığı yer olan Mescid-i Aksa'yı yaktığını, daha doğrusu oranın "taş, toprak ve ağaç"ına zarar vererek yaktığını zannettiğini vurgular (Karakoç, 1969, s. 47-49). Sezai Karakoç'un şiirlerinde İslâm şehirleri, mühim bir düşünsel çıkış etrafında anılır. Bu bağlamda Kudüs, onun şiirlerinin anlam dünyasında ayrı bir yer edinir. Kudüs'ü "diriliş" in sembolüne dönüştüren Karakoç, İslam medeniyetinin yeniden "âbâd" edilebilmesi fikrini bu şehir üzerinden idealize eder (Taştan, 2018, s. 363). Karakoç'un *Diriliş* dergisi vasıtasıyla Türk düşüncesi ve şiirine kazandırdığı bu duyarlılık, onun takipçisi olan başka şair / yazarlarca sürdürülür. Kaleme aldığı Mescid-i Aksa şiiri dolayısıyla Nuri Pakdil'le beraber "Kudüs Şairi" olarak nitelenen Mehmet Akif İnan, Kudüs'ten ayrı kalmasının getirdiği acıyı şiirinde işler. Mescid-i Aksa'nın kişileştirilmesi yoluyla kurgulanan şiirde İnan, Kudüs'ün İslam tarihi ve medeniyetindeki önemini vurguladıktan sonra Mescid-i Aksa'nın yalnızlaştırıldığından, Müslümanlardan uzaklaştırıldığından sitemle bahseder.

Kudüs bilincini Sezai Karakoç'un inanç ve hassasiyetiyle bütünleştirerek geliştiren ve çıkardığı *Edebiyat* dergisinde bu bilinci merkeze alarak yeni bir dil ve tavır geliştiren Nuri Pakdil, "Kudüs sevilmeden insanlığa girilmez. Bizim için daha da özel bir konumu vardır: Kudüs'ü savunmak, gerçek bağımsızlığı savunmaktır. Çünkü, gerçek bağımsızlık, yüzyıllar boyunca damıtılarak oluşturulan bir birikimdir: insanın onurunun asal kaynaklarından biridir, putçuluğun kesinlikle iptalidir." (Pakdil, 2014, s. 65) ifadelerinde de görüldüğü üzere Kudüs duyarlılığına ideolojik bir duruş katar. En genel anlamıyla bir Kudüs aşığı olarak nitelendirilebilecek olan Nuri Pakdil bu bağlılığını "Ben Kudüs'ü kol saati gibi taşıyorum" dizesiyle özetler. Nuri Pakdil, Kudüs bilincini *Edebiyat* dergisinin de temel ideolojik göstergelerinden birine dönüştürür. Müslümanların 19. yüzyıldan itibaren medeniyet seçiminde yanlış bir yola girdiğini ve kendi özüne yabancılaştığını savunan dergide sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda yerli bir duruş kazanılması gerektiği vurgusu ön plana çıkar. İslam'ın temel kaynaklarına dönülmesini hedefleyen bu yerlilik düşüncesi, yabancılaşmanın öncelikle edebiyat sahasında gerçekleştiğini, dolayısıyla geri dönüşün de öncelikle edebiyatla sağlanması gerektiğini savunur. Bu çerçevede edebiyat, Müslümanların bilinçlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Abdullah Harmancı'nın da vurguladığı üzere derginin benimsediği söz konusu tavırla güdümlü bir edebiyatın hedeflendiği de anlaşılmalıdır. Edebiyat, kendi kuralları çerçevesinde, insanları buldukları karanlıklara, kötülöklere karşı uyarmalıdır. Ayrıca *Edebiyat* dergisi yazarları, Nuri Pakdil'in öncülüğünde Orta Doğu coğrafyasına geniş yer ayırır. Ümmet bilinciyle yaklaştıkları Orta Doğu'yu şiir, deneme ve çevirilerinde sıklıkla gündeme getiren yazarlar, modernleşmenin Müslüman milletler arasında açtığı boşluğu kapatmayı amaçlar (Harmancı, 2013, s. 243-244). *Edebiyat* dergisinin Nuri Pakdil öncülüğünde ve Cahit Zarifoğlu, Mehmet Akif İnan, Erdem Bayazıt, Rasim Özdenören beraberliğinde İslami düşünceye ve modern Türk edebiyatına kazandırdığı Orta Doğu ve Kudüs duyarlılığı,

bünyesinde yetişen Arif Ay, Turan Koç, Osman Sarı, Ali Haydar Haksal, Atıf Bedir, Ömer Erinç gibi pek çok yazar/şairde temsil bulmakla birlikte kendisinden sonra gelen *Mavera*, *Yedi İklim*, *Edep*, *Hece*, *Karabatak*, *Edebiyat Ortamı*, *Muhit*, *Yitik Söz* gibi güncel edebiyat dergilerinde de sürdürülmektedir.

Kudüs'ün İslam düşünce ve kültüründeki yerini ortaya koyan telif ve kolektif kitapların yanı sıra dergi özel sayıları ve akademik çalışmalar mevcuttur. Ayrıca Türk edebiyatında Kudüs temasını çeşitli boyutlarıyla işleyen çalışmalardan da söz edilebilir. *Hece* dergisinin Haziran 2022'de yayımladığı *Kudüs Özel Sayısı*, DBY Yayınları tarafından yayımlanan *Dini, Tarihi ve Edebi Açından Kudüs*, Adem Turan'ın yayına hazırladığı *Benim Adım Kudüs*, son dönemde Kudüs meselesine yoğunlaşan yayınlar arasındadır. Meseleye edebiyat merkezli yaklaşan Mustafa Öztürk, Türk edebiyatında Kudüs algısını genel bir perspektiften değerlendirmekle beraber Beyhan Kanter, Abdullah Harmancı ve Özden Savaş makalelerinde Arif Ay'ın şiirlerinde İslam şehirlerinin görünümünü ortaya koyar. Söz konusu çalışmalarda Arif Ay'ın şiirleri merkeze alınmış, Kudüs'ten ziyade genel manada İslam şehirlerinin şiirlerinde işleniş şekli örneklendirilmiştir. Bu çalışmada Arif Ay'ın düşünce yazıları ve şiirlerinden hareketle Kudüs merkezli bir inceleme yapılacak, Kudüs'ün şairin düşünce dünyası ve estetiğindeki kurucu rolü değerlendirilecektir.

Arif Ay'ın Düşünce ve Estetiğinde Kudüs Bilinci

İlk şiiri Nisan 1974'te *Yeni Sanat* dergisinde “Kadın Parmaklarında Göğeri” başlığıyla yayımlanan Arif Ay, edebiyata adım attığı günden itibaren, sanatı ve edebiyatı, değiştirici özelliğinden dolayı “devrimci” olarak görür (Ay, 2012). Edebiyatın bireysel bir eğilim olmaktan ziyade kolektif bilinci temsil etmesi gerektiğini düşünen yazar, bu söyleminde toplumsal edebiyatın klişeye dönüşen çerçevesinden uzak durarak bireysel hislerini, düşlerini ve fikirlerini estetik düzlemde yoğunur; bazen içe bazen dışa yönelen yüksek bir sesle dile getirir. Müslümanların birey olmaktan çok sosyal olmaları yönünde bir duyarlılıkla meseleye yaklaşan Arif Ay, sanat ve edebiyata da Müslümanca bir sorumluluk yükler. İslam dünyasının her türlü sorununu, uğradığı zulmü, maruz kaldığı dayatmaları değerlerinden taviz vermeksizin eleştirir. Onun bu duruşu, şiirlerine giren mekânlarda da belirgin bir şekilde kendini hissettirir. *Şiirimin Şehirleri* adı altında İslam dünyasının kadim şehirlerini merkeze alarak kitaplaştıran, bu şiirleri toplu şiirlerine de almayarak özerkliğini sürdürmesini sağlayan Arif Ay, *Edebiyat* dergisinde Nuri Pakdil'in öncülüğünde geliştirdiği entelektüel duyarlılığı ve inanç hassasiyetini bir duruş ve duyuş tarzı olarak sürdürmeye devam eder.

Şuara suresinde emredilen şekilde¹ yoğun biçimde yaşadığı his ve tecrübelerini metne aktaran şairin şiiri sadece birtakım retorik oyun ve sorgulamalardan ortaya çıkmaz. O, şiir vasıtasıyla dile ruh kazandırma ve çağa tanıklık etme amacındadır. İlk kalem tecrübelerinden itibaren şahit olduğu olayların kendisindeki yansımalarını şiirleştirerek poetik bilincini geliştirir. İslam dünyasının iki yüz yıldır zulüm altında olduğunu, buna karşı geliştirilen söylem ve eylemlerin ideolojik çerçeveye hapsolarak Peygamber ahlakından ve sünnetinden uzak kaldığını düşünen Arif Ay, şiirini bu ekseninde bir eylem aracı kılarak bireysel tepkisini toplumsal bir

¹ “(224) Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar. (225-226) Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin? (227) Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasihat dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler.” Kaynak: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C5%9Euar%C3%A2-suresi/3156/224-227-ayet-tefsiri>

kalkışmaya dönüştürmeyi amaçlar. Ona göre edebiyatın ve sanatın işlevi, insanlığın tarihsel tecrübelerini ve çağa tanıklıklarını imanî bir duyarlılıkla süzerek insan bilincini eyleme geçirecek bir sese dönüştürmektir. Böyle olmadıkça Şam'dan, Kudüs'ten Semerkant'tan bahsetmenin hiçbir anlamı yoktur. Arif Ay, İslam şehirleri arasından özellikle Kudüs'ü böylesi bir duyarlılıkla şiirine taşır. O, Kudüs'e ya da Şam'a hiç gitmese de İslam dünyasının bu kadim şehirlerini derin bir duyarlılıkla şiire aktarır (Ay, 2012). Buna göre Arif Ay'da şiirin iman temelli duyguların coşkusuyla ortaya çıkan bir eylem olarak karşılık bulduğu söylenebilir.

Şiirlerinin bağlı bulunduğu coğrafyayı; “Benim öğretim yalnızca Misak-ı Milli sınırlarıyla sınırlandırılmaz. Bu öğretimin diyalektiğine de aykırıdır zaten. Şiirlerimde Orta Doğu ile ilgili birçok imge var. Orta Doğu'nun trajedisi yeryüzü trajedisinin bir uzantısıdır. Ben yaşananı yazıyorum ve bu yaşananlardan geleceğe köprüler atıyorum.” (Çelik-Karaçalı, 1988, s. 19; akt. Savaş, 2018, s. 145) sözleriyle çerçeveleyen Arif Ay'ın düşünce dünyasında Kudüs bilincinin ortaya çıkışı *Edebiyat* dergisinde yazmaya başladığı döneme tekabül eder. Henüz ilk şiirlerinde Orta Doğu coğrafyasını gündemine alan şair, *Edebiyat* dergisinde Ocak 1976'da kaleme aldığı “Kırağılı Bir Gecede Kudüs'ü Düşlüyorum” başlıklı şiirinde “acı bin kez vursa da/onlar büyür/su büyür/çocuklar yeşile/Kudüs büyür/bulunduğun yerde/bir akşam nöbetindeyim” dizeleriyle Kudüs'ün poetik bilincindeki yerini açık bir şekilde ifade eder. İşgal altında direniş ve diriliş savaşı veren Kudüs'ün Arif Ay'ın algısında öncelikle belirgin bir sorumluluk alanı olarak ortaya çıktığı görülür. Yani sembol bir mekân olarak Kudüs, Filistin'deki mücadelenin değer alanını bildirir. Şair, gerçekçi bir duyarlılıkla her türlü baskı, işgal ve zulme rağmen Kudüs bilincinin büyüdüğünü ve Müslüman duyarlılığıyla bu eylemin bekçisi olduğunu belirtir. Yine Filistin ve Kudüs bağlamında değerlendirilen “Gerilla”yı Kasım 1977'de, Filistin'e dair ilk düzyazısı olan “Bütün Gece Kar Yağdı Üstüne Kudüs'ün”ü Aralık 1977'de yayımlanan Arif Ay, *Edebiyat* dergisinin Orta Doğu coğrafyası bağlamında geliştirdiği bilinci şiir ve düzyazılarında çeşitli boyutlarıyla işleyip sürdürür. Tanpınar'ın Beş Şehir'ine mukabil kendi beş şehrini İslam'a başkentlik yapmış olan “Mekke, Medine, Kudüs, İstanbul, Şam, Bağdat” şeklinde sıralayan yazarın Kudüs meselesine şiir ve düzyazılarında İslam temelli geniş bir medeniyet perspektifinden baktığını söylemek mümkündür.

Arif Ay'a göre Kudüs, Orta Doğu'daki direnişin sembolüdür. Batı, hem tarihin intikamını almak hem emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek hem de kendisinden ‘Doğu’ diyerek ayırdığı coğrafyayı yeniden dizayn etmek adına kadim medeniyetlere kaynaklık etmiş olan Orta Doğu'yu Osmanlı'nın hakimiyetini kaybetmesinden itibaren maddi ve manevi bakımdan dönüştürmeye çabalar. Bu bağlamda tarihsel ve kültürel bakımdan büyük öneme sahip olan Kudüs'ü Müslümanların elinden almak için her türlü illegal girişimde bulunulur. Kudüs I. Dünya Savaşı'ndan itibaren her türlü dinî, kültürel ve insanî değere aykırı bir şekilde Batı'nın kuşatması altındadır. Arif Ay, Kudüs'te gerçekleştirilen zulme karşı dünyanın sessiz kalmasını ilk yazılarından itibaren şiddetle eleştirir. Bu hususta ilk yazısı olan “Bütün Gece Kar Yağdı Üstüne Kudüs'ün”de ; “Ne ki, duymaz kimse bu çığılığı, bu acıyı. Yaprak kıpırda, rüzgâr eser, taş dağılır ama insanlar susar. Nasıl olur da bu denli duyarsızlaşır, bu denli katılaştır insan? Çağ, bir cinayetler çağı. Eğer susuyorsak, eğer bir tepki göstermiyorsak, suçlusuyuz biz de bu cinayetlerin.” (Ay, 1977, s. 4) ifadeleriyle Filistin'in maruz kaldığı zulmü eleştiren Ay, şahit olup da başkaldırmayan herkesi suçlu ilan eder. Çünkü ona göre Kudüs'teki işgal, sadece Filistinlilerin yahut Orta Doğu coğrafyasının sorunu değildir. Kudüs, Müslümanlık bilincinin, duruşunun, söyleminin ve kimliğinin göstergesidir. Kudüs, modern dünyada Müslümanların yerinin belirleyicisidir:

“Yüzlerce yıldan beri insanlığın kanayan yarası Ortadoğu’nun, dolayısıyla Filistin sorununun temelinde yatan gerçek, insanoğlunun ahdini bozması, sözünden dönmesi gerçeğidir. Tüm peygamberlerin insanlığa uyarı görevlerini, çağrılarını bu bölgeden yaptıklarını düşündüğümüzde, Ortadoğu’nun önemi daha bir netlik kazanmaktadır. İnsanlığın kurtuluşu bu bölgede düğümlemektedir” (2018, s. 34).

Kudüs’ün insanlık tarihi açısından ehemmiyetini başka bir yazısında da “Kudüs bağımsızlığına kavuşmadığı sürece tarihin düğümü asla çözülmeyecektir. Yazık ki insanlık kendi zulmünde acılar çekmeye devam edecektir.” (Ay, 2022, s. 23) sözleriyle değerlendiren Arif Ay, Kudüs’ün dinler tarihinin sembol mekânı olmasından yola çıkarak Orta Doğu’daki mücadeleyi Kudüs merkezinde ele alır. Ona göre Kudüs’ün bağımsızlığı dinler ve medeniyetler tarihinin kilit noktasıdır. İngiliz işgali sonrasında değeri gölgelenen Kudüs’ün esareti, insanlığın kendi kendini esareti anlamına gelir. Kudüs’e bu değerinde bakış değişmedikçe dünya düzenindeki çarpıklık da devam edecektir. Bu anlamda Kudüs, insanlığın kurtuluşunun en önemli yoludur. Üç semavi dinin de kutsal mekânı olan Kudüs’te yaşananlar, her üç dinin mensuplarının inançlarından taviz vermeleri ve imanî duyarlılıklarını kaybetmelerinin neticesidir. Bu bağlamda Kudüs, Allah’a iman edenlerin boy aynası gibidir; O’na ne ölçüde sadık kaldıklarını apaçık göstermektedir. Arif Ay’a göre dünyada huzur ve mutluluğun, kulluk bilincinin yeniden tesisi için Kudüs meselesinin çözülmesi zaruridir. Bu bağlamda son semavi din olan İslam’a mensup olanların üzerine büyük sorumluluk düşmektedir. Ancak Müslümanlar Batı’nın imanî sorumluluktan, inanç ve medeniyet bilincinden uzak hırslarla saldırdıkları Kudüs’e dair söz söyleyecek kimliği yitirmiş görünmektedir. Halbuki Kudüs tarih boyunca iddiası olanların şehri olmuşken Müslümanlar son yüzyılda bu iddialarından vazgeçerler. Buldukları coğrafyaları, ülkeleri “izm’lere teslim eden”, “kâfirlerin hayat tarzını benimseyen”, “ruhları körelen ve köleleşen”, bu yüzden de “kendilerine güven ve saygılarını yitiren” Müslümanlar, Kudüs’e sahip çıkacak bilinci de çoktan terk ederler (Ay, 2018a, s. 72). Buna göre Batı’ya karşı İslam’ı bir değer olarak savunacak bilinç kaybaldığı için Müslümanların Kudüs üzerinde iddiaları da ortadan kalkar. Meseleyi “[İ]lk kibleyi de, son kibleyi de yitirdik. Kiblemiz dünyevi çıkarlar oldu. Daha doğrusu kiblesiz bir topluluğa dönüştük. Suretimizin kibleye dönük olması, siretimizin de kibleye dönük olduğu anlamına gelmez. Suret bir yerde, siret başka bir âlemde.” (2018a, s. 72) ifadeleriyle özetleyen Arif Ay’a göre Kudüs üzerinde söz sahibi olabilmek için evvela Müslümanca bir hayat, düşünce tarzı ve duyarlılık, yani imanî olgunluk gereklidir. Bunun için öncelikle Orta Doğu’da vuku bulan hadiselerle duyarsız kalmayacak hassasiyete ulaşmak, yaşananları zulüm olarak tanımlayacak bilinci geliştirmek gerekir. 1978’de kaleme aldığı “Direniş Çiçekleri II” başlıklı yazısında Arif Ay, kendisinin de mensubu olduğu Edebiyat dergisinin yerlilik ideolojini işaret eder:

“Daha rahat mısınız? Daha uyuyor musunuz? Gülebiliyor musunuz daha? Yığıyor musunuz paralarınızı hâlâ? Nasıl yürünür; ölümlere basa basa bu kan denizinde? Hiçbir şey yapamıyorsak, bari duyarlılığımızı, bilincimizi yeşertelim.

Okuyalım Ortadoğulu şairleri, yazarları. Okuyalım yerli düşünceyi savunan şairleri, yazarları. Ancak böyle sıklaşır saflar. Bir anlamı olsun hayatımızın. Büyük bir sınav veriyor Ortadoğu. Hepimiz içindeyiz bu sınavın. Yiğitçe direnmek gerekiyor, hayata katlanmak gerekiyor bu sınavı başarmak için” (1993, s. 112).

Arif Ay, yazılarında Müslümanlar arasında Kudüs bilincinin yeniden yeşemesi gerekliliğini ve bu bilincin insanlığa ne ölçüde katkı sağlayacağını sıklıkla gündeme getirmekle beraber genelde Orta Doğu’da, özelde ise Filistin ve Kudüs’te uygulanan baskı, şiddet ve

sömürüye karşı son derece öfkeli bir dille karşı çıkar. Gerek şiirlerinde gerekse düzyazılarında estetik ve oylumlu bir söyleyişten ziyade gerçekçi bir anlatımı tercih eden Arif Ay'ın yazılarında etkileyicilik, sahnelenen vahşetin kendisine içkindir. Örneğin Nuri Pakdil'in "Akmaya başladılar mı yıldızlar ellerine/Oturup Kudüs'ü çağır ağır ağır kalbini" dizelerini şerh eden Arif Ay, birinci dizede resmedilen sonsuz güzellikteki romantik Akdeniz atmosferinin ikinci dizede yerini kan ve gözyaşına bıraktığını ve hayal atmosferinin dağılarak acı gerçeğe döndüğünü şu şekilde ifade eder:

"Akmaya başladılar mı yıldızlar ellerine' hayli yoğun romantik bir atmosfer oluşturur. Hani şu "Akdeniz Akşamları" şarkısı gibi... Yıldızlı bir Akdeniz gecesi ve mavi gökyüzünden yıldızlar akmaya başlar ellerinize. Öyle yakınsınız ki gökyüzüne... Ellerinize akan yıldızlarla çevrilirsiniz; ıslık ıslık.. biteviye... Şiirin öznesi sen ya da o, ya da şairin kendisi. Şair belki de kendine sesleniyor. Belki de uzakta, Akdeniz kıyılarında yaşayan bir sevgiliye... "Oturup Kudüs'ü çağır ağır ağır kalbini" dizesi birinci dizedeki romantik havayı dağıtıyor birden. Rüya bitiyor adeta. Acı gerçeklerle burun burunasınız. Yıldızlar değil, bombalar akıyor Akdeniz göğünden. Kudüs yakılıp yıkılıyor, Şam'la Bağdat'la birlikte. Akdeniz'i, yurdundan yuvasından edilmiş insanların çığlıkları dolduruyor" (Ay, 2021, s. 24).

Arif Ay Kudüs'ü insanlığın imtihan yeri olarak görür. İngiliz işgalinden sonra dağılan, bölgeye İsrail yerleştirildikten sonra kana bulanmış Kudüs, yıllardır zulmün ve gözyaşının merkezi olur. İşgalciler çocuk, kadın, yaşlı ayırt etmeden saldırırken dünya bu zulme seyirci kalır. Arif Ay bu durumu "Utanın!" diyordu Filistinli küçük kız çocuğu 2002'de. Masum yüzündeki acı, sesinde daha bir yoğunlaşmıştı. Kör, sağır ve dilsiz dünyaya haykırıyordu. Hemen hemen bütün ülkelerde insanlar bu sese ve sesin kaynağı Filistin'deki vahşete kayıtsız kalmazken, küresel emperyalizmin uşaklığını yapan yönetici kesim putlar gibi körlüğünü, sağırlığını ve dilsizliğini sürdürmeye devam ediyordu." (2018, s. 34-35) sözleriyle ifade eder. Arif Ay, işgal altındaki Orta Doğu coğrafyasında özellikle çocukların mağduriyetini sıklıkla gündeme getirir. Batı'nın işgalci girişimleri neticesinde gelecekte ellerinden çalınan çocuklar, geri dönülmez bir felaketi yaşarken zulmün yıllara yayılmasına yol açar:

"Gazze'de dört bin bacaksız çocuk varmış. Gazeteler böyle yazıyor. Hani bizde çocuklara bacaksız da denir ya! Öyle değil, fiilen bacaksız bu çocuklar. Giyilemeyen dört bin çift ayakkabı bu; at at bitmez suratlarına dünya liderlerinin. Neye yarar? Sadece ayakkabılar kirlenir o abuş suratlara çarptıkça. Geri gelir mi o ayaklar? Geri gelir mi o kopan bacaklar? Top oynarken, uçurtma uçururken, tanklara taş atarken gerilen, yaylanan, özgürlük yolunda izler bırakan o ayaklar gelir mi geri? Gelmese de, analar, gelinler yeni çocuklar doğuracak. Bu çocuklar, ötekilerin de ayakları, bacakları olacak" (2018, s. 35).

Filistin işgalinde uzuvlarını kaybederek savaşın etkilerini ömür boyu yaşamak zorunda bırakılan çocuklar, her ne kadar zulmün ölçüsünü etkileyici biçimde gözler önüne serse de Arif Ay umudunu yitirmez. Bu bağlamda onun yazılarında Filistin ve Kudüs, direnişle beraber dirilişin de sembolü olur. Ona göre öncelikle Müslümanlar arasındaki dayanışma, Batı'nın baskısına ve dünya liderlerinin tüm duyarsızlıklarına karşı gelmenin ilk yoludur. Aileler babasız, anneler evlatsız, çocuklar uzuvsuz kalsa da inancın gücü galip gelecektir. Bu bağlamda Arif Ay, bugünün çocuklarının geleceğin savaşçıları olduğunu vurgular:

"Çocuk mu dedim? Ne çocuğu? Filistinli her çocuk yaşının kat kat üstündedir. Onlar, "el-Aşbal" (Aslan Yavruları) dır. "Zahra" (Çiçek)tir onlar. Filistinliler, şimdinin ve geleceğin savaşçılarına bu adları koymuşlar. Erkek çocuklarına "Aslan Yavruları", kız çocuklarına

“Çiçek” diyorlar. Bu “çiçek”, Ortadoğu’da kanın ve ateşin, acının ve yıkımın ortasında açmaktadır, binlerce çiçekle birlikte. Küçük yüzünde kocaman gözleri, bakıyor dehşet içinde. Üstünde beyaz gömleği: Kara lekeler var, Batının kara lekeleri. Suç izleri yeryüzünün. Kupkuru yarım ekmeği tutuyor elinde. Yemiyor, sadece tutuyor elinde. Bu kuru ekmeğin üstüne damlıyor gözyaşları. Onlar Ortadoğu’nun yaz – kış çiçek açan tomurcuğudur” (Ay, 2021a, s. 545).

Arif Ay’ın beslediği ümit, altı boş birtakım duygulanımlar üzerinde gelişmez. O, Orta Doğu’nun nasıl bir felaketle karşı karşıya olduğunun tüm çıplaklığıyla farkındadır. 1982 Ağustos’unda kaleme aldığı “Direniş Çiçekleri III” başlıklı yazısına dingin bir Akdeniz tasviriyiyle başlayan yazar, tabiatın çeşitli unsurları üzerinden pastoral bir manzara resmeder. Bu sakin coğrafyada odak Filistin’e çevrildiğinde en güzel günleri ve gelecekleri çalınan savaş mağduru çocuklar manzarayı karartır; pastoral dinginlik yerini büyük bir kaosa bırakır:

“Duvarın önünde bir çocuk, güneşi, gökyüzünü çiziyor elindeki kâğıda. İsraili bir çocuk ‘resmi yap’ diyorlar ona. Uçak çiziyor, bomba çiziyor bu çocuk./ Gök birden kararıyor. Bulutlar yuvarlanıyor kayalar gibi ağır ve sert. Birden kayboluyor güneş. Gün ortasında gece: zifiri karanlık. Hani o engin mavilik. Kulakları sağır eden bir uğultu: kabaran, kararan Akdeniz. Her yer çığlık, her yer kan. Havada insan parçaları. Toprak mı sökülüyor, gökyüzü mü yarıyor? Kapkara derin çukurlar. Vahşetin çukurları. İnsanlığın kapkara vicdanı, ulmuş yüreği. Çağın yüzkarası, vahşet!/ İşte kanın ortasında bir anne: “Bu oğluma bir sığınakta hamile kaldım. İsrail saldırısından yer altındaki sığınağa çekilmişim. Onlar yukarıda bizleri öldürüyorlardı, ben aşağıda Filistinli çocuğuma bedenimle hayat verdim. TÜKENMEYECEĞİZ” diyor” (1993, s. 114).

Arif Ay’a göre Orta Doğu ve Filistin’de zulmün sona ermesi ve bölgenin eski huzuruna kavuşması için Müslümanların kendi kimliklerine dönmeleri, Batı karşısında düştükleri öteki zafiyetinden kurtulmaları ve dayanışma içerisinde geçmişin gücünü ve geleceğin umidini bir arada yaşatmaları şarttır. Kudüs ise bu değerlerin hepsinin ortak paydasını temsil eder. İslam tarihi ve medeniyetinin sembolik mekânı olan Kudüs, şuurula tasavvur edilen bir değer olarak benimsendiğinde yer altındaki mağaraya sığınan kadının haykırdığı gibi önce direniş, arkasından da diriliş başlayacaktır. Mücadele edilen güç her ne kadar maddi olarak büyük üstünlüğe sahip olsa da Kudüs ve Mescid-i Aksa ruhu, tüm bu fiziksel gücü çaresiz bırakacak; maruz kalınan vahşet, bölgeye “İslam’ın insanlık ve şefkat stoku” (Ay, 2010, s. 6) ile huzur getirecektir.

Kudüs meselesi Arif Ay’ın yazarlık hayatı boyunca hep yakın merceği altındadır. Onun Kudüs’le ilgili ilk yazını kaleme aldığı 1976’daki tavrı ve öfkesi neyse Filistin’de gerçekleşen güncel gelişmeler karşısındaki tepkisi katlanarak devam eder. 31 Mayıs 2010’da İsrail’in Gazze’ye yardım taşıyan Mavi Marmara gemisine uluslararası sularda saldırması ve on yardım gönüllüsünü katletmesi üzerine Arif Ay, bu dönemde yayımladığı Edep dergisinde konuya geniş yer ayırır. Derginin Temmuz 2010 tarihli 5. sayısında “Gazze Aydınlığına”, “Ruhunu Kaybeden Dünya”, “Batı Barbarlığı ve İsrail Vahşeti Üzerine Notlar” adlı yazıları ile “Filistin” ve Adsız şair imzalı “Filistinli Kardeşlerime” şiirlerini yayımlayan yazar, ilgili dosyanın başına “Gazze halkının, Filistin halkının özgürlüğü uğruna Mavi Marmara Gemisi’nde vahşi İsrail askerlerinin kurşunlarıyla can veren şehitlerin aziz hatıralarına saygıyla...” ifadesini ekleyip sayıyı onlara ithaf eder. Bu yazılardan “Batı Barbarlığı ve İsrail Vahşeti Üzerine Notlar”da yazar, yaşanan zulüm üzerine İsrail’den hesap sorar. Burada meselenin tarihsel perspektifte dinler tarihi açısından yorumlanması dikkat çekicidir:

“Ey Yahudi!

Allah’ın elçisi Musa’ya başkaldırdın. Tevrat’ı tahrip ettin. Tüm insani değerlerden soyutlandın. Kendine biçtiğin siyonizm urbasıyla dünyada huzursuzluğun kaynağı oldun.

Ey Yahudi!

Senin tarihine baktığımda bu yeryüzünde en özgür ve en mutlu yıllarını Müslümanların arasında geçirdiğini görüyorum. Şimdi tetikçiliğini yaptığın Amerika, İngiltere ve Avrupa ülkeleri sana olmadık zulümler yaptı. Endülüs Emevi devleti yıkıldığında İspanya’dan kovuldun. Kimse seni kabul etmedi. Sana atalarım kucak açtı. Yine en güzel günlerini Osmanlı topraklarında yaşadın. Ekmeğimizi yedin, suyumuzu içtin. Dahası, ticaretini yaptın, yönetimde söz sahibi oldun.

Bu nankörlük niye?” (Ay, 2010, s. 6).

Yazının devamında Arif Ay’ın öfkesi had safhaya ulaşır. İsrail’in Filistin’de mazlumlara uyguladığı şiddeti açık bir şekilde dile getiren yazar, İsrail mensubu Yahudileri teröristlikle suçlar; tarihte Yahudilerin maruz kaldığı eziyetlere karşı tepkisini geri çekecek kadar hiddetlenir:

“Ey Yahudi!

Sen millet değilsin; çünkü millet gibi davranmıyorsun.

Sen devlet değilsin; çünkü devlet gibi davranmıyorsun.

Yaptığına bir bak! Bebekleri öldürüyorsun, kadınları, yaşlıları, masum insanları öldürüyorsun. Buldozerlerle Filistinlilerin bağlarını, bahçelerini, zeytinliklerini talan ediyorsun. Utanç duvarı örüyorsun. Taş atan çocukların üzerine tanklar sürüyorsun.

Sen terörist değil de nesin!” (Ay, 2010, s. 6-7).

(...)

“Bir şiirimde senin için “mazlum ve zalim Yahudi” demiştim.

Şimdi sadece zalimsin!” (Ay, 2010, s. 7).

(...)

“Ne zaman Yahudilere yapılan zulmü anlatan bir film izlesem gözü yaşlı çıkardım sinemadan.

Aldatılmışım meğer.

Gözyaşımı istiyorum!” (Ay, 2010, s. 7).

Arif Ay’ın düşünce yazılarının yanı sıra şiirlerinde de Orta Doğu ve Kudüs hassasiyeti yoğunlukla öne çıkar. Bu bağlamda düşüncelerinin estetik kaygılardan uzaklaşmadan şiire dönüştüğünü, estetiğininse düşüncelerini biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. Arif Ay, yazı ve şiirlerinde İslam dünyasının değerlerini, acılarını, uğradığı haksızlıkları, Batı karşısındaki konumunu gündeminden uzak tutmaz. Bu halka Müslümanları da aşarak tüm insanlığı kapsar. “Ona göre, inanan bir insan ve hatta bir şair olarak zulme karşı koymak, en önemli özellik ve hatta bir gerekliliktir” (Savaş, 2018, s. 147). Arif Ay, özellikle *Şiirimin Şehirleri*’nde bir araya getirdiği şiirlerinde İslam coğrafyası üzerindeki hassasiyetini çarpıcı biçimde ortaya koyar. İslam medeniyetinin gelişiminde manevi ve kültürel değerleriyle belirleyici olan İstanbul, Semerkand, Şam, Kudüs, Buhara, Kahire, Mekke, Medine, Bağdat, Grozni ve Bosna’yı

konuşuran şair (Öztürk, 2017, s. 54), ideolojisi ile estetiğinin birbirini yoğun tarzda besleyen şiirleriyle direnişin ve dirilişin temsilini sergiler. Bu kadim şehirler Arif Ay'ın şiirlerinde hayata dair kaygı, umut, zulüm ve direnişlerin yanı sıra tarihsel ve kültürel belleğin merkezi olarak estetiğe bürünür. Onun İslam şehirlerine bakışı, siyasi kopuşlara rağmen din üzerinden sağlanan birlikteliği içerir (Kanter, 2019, s. 55). Balkanlardan Anadolu'ya ve Orta Doğu'ya uzanan coğrafyada birbirinden farklı ve zaman zaman çatışan pek çok kültür yaşansa da bu ayrılıklar inancın tevhit özelliğiyle ortadan kalkar. Arif Ay, bu tevhit inancından yola çıkarak İslam irfanını temsil eden şehirleri karakteristik özellikleriyle işler. "Arif Ay'ın şiirlerinde şehir ve medeniyete dair her bir unsur, asırların aksettği tarihsel ve kültürel bellek çerçevesinde dizelere taşınır ve özellikle İslam coğrafyasındaki şehirler, İslâm medeniyetinin kurulduğu, yeşerdiği "temsil mekânları" olarak kadim bir geçmişin, estetik bir zevkin, kültürel bir birikimin mihrabı olarak ayrıcalıklı kılınır" (Kanter, 2019, s. 55).

"Kudüs Konuşuyor" adlı şiir, *Şiirimin Şehirleri*'nin merkezi, adeta kalbi gibidir. Burada Kudüs'ün İslam medeniyeti ve tarihi için ehemmiyetini öne çıkaran şair, şehrin işgale uğramasına karşı Yahudilerden hesap sorar. Beş bölümden oluşan şiirin ilk üç bölümünde peygamberler tarihine beşiklik etmiş Kudüs'ün tarihi vurgulanırken, son iki bölümde bu kutlu geçmişin kana bulanışı üzerinde durulur. Buna göre dün ve bugün çatışması şiirin bütününe yayılır. Şiirin ilk bölümünde Hz. Davut, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın şehirdeki izlerine gönderme yapılırken ikinci bölümde Hz. Peygamber ve Miraç hadisesi vurgulanır. Üçüncü bölümdeyse Hz. Peygamber'in Kudüs için söylediği övgü dolu sözler alıntılanır. Şiirin "bugün" kısmını oluşturan dördüncü ve beşinci bölümlerinde ise zulüm, kan, kahır, gözyaşı ve beddua vardır. Kudüs, 20. yüzyılda, Batı'nın Müslümanlara uyguladığı zulmün, öfkenin sembolü konumundadır (Harmancı, 2013, s. 247-248). Arif Ay, "Kudüs Konuşuyor"da şehrin tüm semavi dinler için kutsiyetini "*Ben Kudüs/bana çok kapıdan girilir/bir de aşk kapısından/o kapı kalp kapısı/o kapı gök kapısı*" (2011, s. 44) dizeleriyle vurgularken Müslümanlara namazın emredildiği Miraç hadisesini "*Mescid-i Aksa/ilk ve son durak/bende yükseldi Burak/bende yükseldi Aşk/göklerin Kutlu Seyyahi*" (2011, s. 44) dizeleriyle hatırlatır. Hz. Peygamber'in Kudüs'le ilgili Hadis-i Şerif'ini "*Ey Kudüs! Allah'ın seçtiği toprak ve onun/kullarının vatani! Senin duvarlarından dünya,/dünya oldu. Ey Kudüs! Sana doğru inen çiğ taneleri/bütün hastalıklara şifa getiriyor. Çünkü geldiği yer,/Cennet'in bahçeleri*" (2011, s. 45) dizeleriyle yorumlayan Arif Ay, şehrin İslam tarihi ve medeniyeti için önemini vurguladığı ilk üç bölümden sonra maruz kaldığı zulme ve esarete geçiş yapar. Şiirde "*benim mahşerim sizin de mahşeriniz*" (2011, s. 46) şeklinde konuşan Kudüs, İslam dünyası için bu denli kıymetli iken yaşanan vahşete Müslümanların duyarsız kalmasına sitem eder:

"görmüyor musunuz beni diyor
parçalanmış bebeğini bağına basan anne
kanlı dolarlar üstüne taht kuran
meleği kovan
şeytanı doyuran sofralar kuran
emirler, şeyhler krallar
başınıza yıkılsın saraylarınız
batsın nasırlaşmış yüreğinize kuleleriniz

mutluluk ne zamandan beri şahsi

hesabım seninle

ey göğümden bombalar yağdıran vahşi” (2011, s. 47).

Arif Ay, *Şiirimin Şehirleri*'ndeki “Kudüs Konuşuyor”un yanı sıra *Hıra*'daki “Kırağılı Bir Gece Kudüs'ü Düşlüyorum” ve “Gerilla”da, *Dosyalar*'daki “En Eritken Kan”da, *Ateş ve Caz*'daki “Aşk Kapıdan Baktırır”, “Filistin” ve “Seni Beklerken”de, *Dipköşe*'deki “Gölgelikler”de ve son kitabı *Sen Geçerken*'deki “Son Güne Yolculuk”ta Filistin ve Kudüs meselesini özellikle bu coğrafyada yaşanan işgal ve zulmü dikkate alarak gündeminden uzak tutmaz. Bu çerçevede denilebilir ki Arif Ay'ın ilk şiirlerinden son dönemine kadar Kudüs bilinci geniş bir duyarlılık ekseninde merkezi tema olarak işlenir. O, bir taraftan Batı'nın ve Müslüman olup da zulme seyirci kalanların İslam coğrafyasını kana bulamalarına isyan ederken diğer taraftan umudunu hiç kaybetmez; direnişle gerçekleşecek dirilişin muştusunu ilan eder. Söz konusu bilinç, Kudüs ve Filistin meselesini gündemine alan şiirlerin dışında kalan tüm şiirlerde de imanî ve ahlaki duyarlılıkla işlenir. O, İstanbul'dan, Şam'dan, Kahire'den, Buhara'dan, Semerkant'tan, Bosna'dan, Mekke'den, Medine'den yahut sevgiliden, aşktan, modern şehir hayatından, tarihten, toplumdan, tabiatından bahsederken aynı bilinç ve duyarlılıkla hareket eder.

“Kudüs'e yakılmış çağdaş bir ağıt” (Kanter, 2019, s. 61) olarak nitelenen “Kırağılı Bir Gece Kudüs'ü Düşlüyorum”da Arif Ay, “canevi” (Ay, 2015, s. 69) olarak gördüğü Kudüs'ün ateş altında kalışına karşı öfkesini dile getirir. Şiirin ilk bölümünde ateşin denizi dahi yaktığı ifade edilerek uygulanan şiddetin ölçüsü gözler önüne serilir. İkinci bölümde mücadele, üçüncü bölümde ise umut vurgulanır. Şiirin her bölümünün sonunda tekrar eden “Bir akşam nöbetinde” dizesi, şairin kendisini İsrail'e karşı sürdürülen mücadelenin bir neferi olarak gördüğüne işaret eder. İsrail'in “eşkiya” olarak nitelendiği şiirde Kudüs, İslam'ın namusudur. Kudüs, her ne kadar saldırıya maruz kalsa da mücadele ruhuyla büyüyen çocuklar direnişin ve dirilişin en büyük göstergesidir; Kudüs, çocukların umuduyla büyümeye ve yeşermeye devam eder. Kudüs'te yaşanan mücadele, İsrail'e karşı sürdürülürken aslında burada yaşanan Doğu ile Batı'nın, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin, eski ile yenin, gelenek ile modernitenin, hak ile batılın arasındaki çatışmanın sembolüdür. “En Eritken Kan” adlı şiirine “yeryüzünde telefonlar çalıyor/tellerden bir bildiri geçiyor/rotatifler daha hızlı” (2015, s. 149) dizeleriyle başlayan Arif Ay, modern dünyanın bilim ve teknolojiye kat ettiği mesafeyi ortaya koyarken şiirin devamında teknikle gelenin İslam coğrafyasında nasıl karşılık bulduğuna işaret eder:

“sabaha aydınlığı basıyor

ak kâğıtlara

mürekkep değil: kan

ortadoğu'dan, afrika'dan

dicle gibi firat gibi

böğründe bir at gibi

gürül gürül borulardan

kâğıtlara kan basıyor

rotatifler daha hızlı” (2015, s. 149).

Modern dünya hızlanmış, iletişim yaygınlaşmış olsa da yaşanan bu teknik ilerleme Orta Doğu'ya kan ve gözyaşı getirir. Şair, görünürde tüm insanlığa cazip gelen bu yeni hayatı, İslam coğrafyasına karşı geliştirilmiş bir hamle olarak yorumlar. Yaşanan bu çatışmaya karşı İslam'ın başkaldırışını ve Müslümanların çağa karşı ürettiği söylemi Kudüs temsil eder:

“kudüs damarlarını topluyor
 çağa organ için
 kudüs damarlarını topluyor
 mekke medine arası
 ay yine yürüyor
 ay bölünüyor
 hıra, güneşi
 bağrında daha da büyütüyor” (2015, s. 150).

Arif Ay'ın düşünce sisteminde Kudüs, Asr-ı Saadete dönüş için sembolik bir mekândır. Modern çağ karşısında İslam'ın büyüyeceği coğrafyayı temsil eder. Şiirde Hz. Peygamber'in mucizelerine de gönderme yapan şair, Müslümanların Kur'an ve sünnet paydasında bir araya gelmeleriyle modern çağa karşı söylem üretebileceklerini vurgular. Teknik karşısında Asr-ı Saadet ruhunun galip geleceği “Aşk Kapıdan Baktırır”da Fil Suresine gönderme yapılarak hatırlatılır. Şiirde geçen “*sokaklarında dünya çocuklarının/ceplerinde filistin kuşları olmalı/gökyüzü onlarla dolmalı*” (2015, s. 475) dizeleriyle Kâbe'yi fillerle yıkmak için gelen müşriklere karşı eabil kuşlarının taş yağdırmasına gönderme yapılır.² Filistin'deki tank, uçak ve silahlarla gerçekleşen işgale taşla karşılık veren çocuklar, burada Mekkeli müşriklere taş yağdıran eabil kuşlarına benzetilir. Buna göre Filistin ve Kudüs, modern çağda Batı'nın en büyük zulmüne maruz kalsa da ümmet şuurunun büyüyüp yeşereceği mekân olarak nitelenir. Benzer bir gönderme “Filistin” adlı şiirde de görülür:

“yanıp tutuşuyor ortadoğu
 ölüp ölüp dirilmekteyim
 acıların da sabah serinliği vardır elbet
 açılırken pencerem umuda ve bahara
 filistinli çocukların taş atan eliyim” (2015, s. 493).

Çocuklar İslam'ın modern çağdaki en büyük mücadelesinde umudun simgesi olsa da Filistin bu mücadelesinde yapayalnızdır; diğer Müslüman devletlerin yardımından mahrumdur. Aynı şiirde geçen “*yenişehir'de akşam kerahat vakti/kudüs'e en son tren ne zaman kalktı*” (2015, s. 493) dizeleri Filistin'in bu terk edilmişliğine işaret eder. Filistin, Osmanlı'nın yönetiminde iken huzur ve barışın mekânıdır; I. Dünya Savaşı sonrasında Müslüman hakimiyetinden İngilizlerin eline geçen bu topraklar, adeta kaderine terk edilir. Arif Ay'ın Ankara'nın Yenişehir istasyonundan Kudüs'e ve Filistin'e trenle gitmeyi arzulayıp da gidememesi, Osmanlı hâkimiyetinden kopan Orta Doğu coğrafyasıyla yeni devletin arasındaki

² “(1) Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? (2) Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? (3-5) Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi. Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları haline getirdi.”
 Kaynak: <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fil-suresi-105/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>

irtibatsızlığı da gözler önüne serer. Fiziki olarak başkent Ankara’da bulunan ancak “hücrelerinde israil buldozerleri” taşıyan, bulunduğu yerde “ölüp ölüp diril[en]” ve “bir dünya sürgünü” yaşayan şair, tüm bu hissiyatıyla Filistin’de sürdürülen mücadeleye dahil olmak istese de iletişimi sağlayacak yolların dahi kapalı olduğunu vurgular. Burada Batı’nın İslam coğrafyasındaki cüretkâr işgal girişimleri karşısında Müslümanların tepkisizliği bir kez daha vurgulanır. Arif Ay, tüm bu şartlar karşısında imanî bir duyarlılıkla ümidini kaybetmez ve bu mücadeleye şiiri vasıtasıyla dahil olur. Filistin ve Kudüs için her bir taşı dahi kutlu bir direniş eylemi olarak müjdelere. Bu bağlamda Filistin ve Kudüs’ün özgürlük mücadelesinde sembolik bir değer kazanan Mavi Marmara gemisini de şiirinin gündemine taşır:

“ırmağı taşarak geldim
sürüklendikçe acının kölesi halk
umudun hesaba katılmayan savruluşu
yahudinin zamanı kirleten ruhunu yara yara
karanlık denizde yol alan gemi
gazze’nin sonsuz maviliğine” (Ay, 2016, s. 52).

Arif Ay’a göre Mavi Marmara her ne kadar saldırıya uğrayıp on yardım gönüllüsünün şehadetine mekân olsa da İsrail karşısında yürütülen mücadeleyi temsil etmesi bakımından büyük önem taşır. Çünkü ona göre esas olan öncelikle direniş ruhunu canlı tutmaktır. Poetik bilincini bu ekseninde geliştirip sürdüren Arif Ay, son dönem şiirlerinden olan “Son Güne Yolculuk”ta bu misyonu;

“ben yoksam
bu kalp niye atar
ben varsam eğer
senin kalbini kim yıkar
EY KUDÜS!” (Ay, 2021b, s. 40).

dizeleriyle sürdürür. Bu çerçevede onun politik, ideolojik ve estetik duruşunu mümin duyarlılığının belirlediğini, bu duyarlılığın merkezine de Kudüs bilincini yerleştirdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Arif Ay, Müslümanca düşünen, hisseden ve yaşayan bir şair ve mütefekkindir. Onun bu duyarlılığı aynı zamanda devrimci ve eylemci kimliğini de geliştirir. İlk yazılarından itibaren bu bilinci benimseyip sürdüren Arif Ay, İslam coğrafyasında yaşanan zulüm ve vahşete seyirci kalmaz; kalemini tepkisinin ve eyleminin aracı olarak sanat endişesine düşmeden gerçekçi bir biçimde kullanır. Özellikle İslam’ın kalbi olarak gördüğü Kudüs’ün esaretini hiçbir zaman kabullenmeyen, her fırsatta burada yaşanan zulmü yazı ve şiirlerinde gündeme getiren Arif Ay, bir dava olarak sürdürdüğü Kudüs duyarlılığını Müslümanların kurtuluş yolu olarak görür. İslam coğrafyasındaki en ağır bedellerin ödendiği, kan, gözyaşı ve işkencelerin hüküm sürdüğü Filistin, Kudüs’ün İslam medeniyeti ve tarihindeki değeri dolayısıyla Arif Ay’ın şiir ve yazılarında Müslümanların modern çağda söz sahibi olacağı, Batı’ya karşı kendi düzenini kuracağı sembol-mekân olarak işlenir. Onun *Edebiyat* dergisinde yazmaya başladığı yıllardan

itibaren imanî bilinçle geliştirdiği umudu, öfkesi, sevinci, hüznü, düşünce ve hisleri Kudüs duyarlılığı ile bütünleşerek davasının, ideolojisinin ve estetiğinin merkezine yerleşir. Öyle ki Kudüs bağlamında geliştirdiği bu bilinç merkeze alınarak Arif Ay'ın düşünce yazıları ve şiirleri değerlendirilebilir. Bu durum, elbette kendisinden önce Sezai Karakoç ve Nuri Pakdil tarafından geliştirilen duyarlılığın bir devamıdır. Arif Ay, *Edebiyat* dergisi çevresinde kazandığı yerlilik düşüncesi ekseninde gelişen Kudüs bilincini kendine özgü bir söyleme dönüştürür. Bu söylemini zaman zaman Kuranî hükümlerle de ilişkilendirerek sağlamlaştırır. Yazı hayatı boyunca genelde Ortadoğu, özelde Filistin ve Kudüs'te yaşanan gelişmelere yabancı kalmaz. Onun Kudüs'e beslediği duyarlılık, İslam dünyasının içinde bulunduğu olumsuz koşulların değişmesine yönelik tekliflerinin temelini oluşturur. Şiirlerinde genel olarak modern şiirin imkânlarından faydalanan, 1950 sonrası Türk şiirinde görülen imgesel kalkışmayı benimseyen Arif Ay, İslam coğrafyasında yaşanan zulümler ve Kudüs meselesi söz konusu olduğunda oldukça yalın bir anlatıma döner; Kudüs'ü sözü eğip bükmeden tüm gerçekliğiyle işler. Düşünce yazılarındaki tavrı da bu durumu destekler. O, Kudüs'ün İslam tarihi ve kültüründeki mukaddes yerini sıklıkla hatırlatmakla beraber İsrail'in Filistin'de uyguladığı vahşeti, bu saldırılar karşısında İslam ülkelerinin duyarsızlığını, çocuk ve kadınların bu savaş ortamındaki çaresizliğini sert bir dille eleştirirken hiçbir zaman umutsuzluğa düşmez. Bu ümidin kaynağı şüphesiz imandan gelir.

Yaklaşık elli yıllık yazı hayatında, ilk kalem tecrübelerinden son yazı ve şiirlerine kadar Kudüs'e bağlılığını sürekli biçimde bildiren, Müslümanların çıkış yolunu bu mekân üzerinde gören ve insanlığın kurtuluşunu da Kudüs'le özdeşleştiren Arif Ay, söz konusu ısrarını hem düşünsel hem de estetik bağlamda yineleyerek Türk edebiyatı ve düşünce tarihinde özgün bir duruş sergiler.

Kaynaklar

- Atay, F. R. (1998). *Zeytindağı*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Armağanı.
- Ay, A. (1977). Bütün gece kar yağdı üstüne Kudüs'ün. *Edebiyat*, 5, Aralık, 4.
- Ay, A. (1993). *Gece yazıları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ay, A. (2010). Batı barbarlığı ve İsrail vahşeti üzerine notlar. *Edep*, 5, Temmuz, 6-7.
- Ay, A. (2011). *Şiirimin şehirleri*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Ay, A. (2012). Tanık değilsek susmamız gerekir (Söyleşi, Kon. Ali Görkem Userin). *İtibar*, 14, Kasım.
- Ay, A. (2015). *Güne doğan koşu*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ay, A. (2016). *Dipköşe*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ay, A. (2018). Kudüs aydınlığı *Benim adım Kudüs*. Haz. Adem Turan. İstanbul: UHİM.
- Ay, A. (2018a). İnsanlığın pusulası: Kudüs *Hece*, 261, Eylül, 72-74.
- Ay, A. (2021). *Bir yürüyüş senfonisi*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Ay, A. (2021a). Filistin: İnsanlığın sınav kaybettiğinin bir belgeseli. *Zeytinburnu Kültür Sanat Yıllığı*. Nisan, 543-545.
- Ay, A. (2021b). *Sen geçerken*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Ay, A. (2022). Tarihin düğümü: Kudüs. *Diyanet Bayram Gazetesi*, 3, 2 Mayıs.

- Emre, A. (2009). Kudüs'ün ruhu. *Hece, Medeniyet, Edebiyat ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili Özel Sayısı*, 150-151-152, Haziran, Temmuz Ağustos, 229-232.
- Fil Suresi, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fil-suresi-105/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- Harmancı, A. (2013). Arif Ay'ın şiirinde şehir algısı. *International Journal of Social Science*, 6(8), 241-252.
- Kanter, B. (2019). Medeniyet inşa eden şehirler: Arif Ay'ın şiirlerinde İslam şehirleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(42), 54-64.
- Karakoç, S. (1969). Ey Yahudi. *Diriliş*, 3(1), Ekim, 47-49.
- Karakoç, S. (2007). *Gün Doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yay.
- Noyan, S. (2018). Türk ve Arap şiirlerinde Kudüs'e dair ağıt, umut ve direniş. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 13-29.
- Örenç, A. (2016). "Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın faziletine dair hadisler ve yorumu", *Türk-İslam Medeniyeti, Akademik Araştırmalar Dergisi*, 22, 133-150.
- Öztürk, M. (2017). Türk edebiyatında Kudüs teması. *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 17(2), 39-57.
- Pakdil, N. (2014). *Bir yazarın notları-I*. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Savaş, Ö. (2018). "Direniş ve dirilişin şiire düşen aksi: Arif Ay'ın şiirlerinde Kudüs ve Bosna" *Sanal Türkoloji araştırmaları dergisi*, 3(4), 138-148.
- Şuara Suresi, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C5%9Euar%C3%A2-suresi/3156/224-227-ayet-tefsiri>
- Taştan, Z. (2018). Sezai Karakoç'un şiirlerinde bir İslam şehri olarak Kudüs. *Dini, tarihi ve edebi açıdan Kudüs*. Ed. İbrahim Çelik vd. İstanbul: Dby Yayınları, 363-392.

Extended Abstract

The inclusion of the theme of Jerusalem in modern Turkish literature takes place mostly on religious-ideological grounds. In this context, Jerusalem sensitivity first came to the fore in 1969 in Sezai Karakoç's poem "O Jerusalem". Combining the sensitivity adopted by Karakoç with a different discourse, Nuri Pakdil and the writers and poets united around the Literary magazine keep the issue of Jerusalem on the agenda. In this context, first of all, Cahit Zarifoğlu, Mehmet Akif İnan, Erdem Bayazit, Rasim Özdenoren, and then writers/poets such as Arif Ay, Turan Koç, Osman Sari, Ali Haydar Haksal, Atif Bedir, Ömer Erinç developed awareness of Jerusalem.

Arif Ay, whose first poem was published in April 1974, attaches importance to the transformative effect of art and literature on the individual and society since his first poems and writings. Arif Ay, who thinks that the Islamic world has been under persecution for two hundred years, emphasizes that the discourses and actions developed against it are trapped in an ideological framework. According to him, Muslims have remained away from the moral values and Sunnah of the Prophet. He aims to transform his individual reaction into a social initiative by making his poetry a means of action on this axis. According to him, the function of literature and art is to transform human consciousness into a voice that will put it into action by filtering humanity's historical experiences and testimonies to the era with a religious sensitivity.

According to Arif Ay, Jerusalem is a symbol of resistance in the Middle East. Western states have been trying to transform the Middle East, which has been the source of ancient civilizations, from a material and spiritual point of view since the Ottoman Empire lost its dominance, both to avenge history and to realize their imperialist goals. Since the First World War, Jerusalem has been under the siege of the West in a way that is contrary to all kinds of religious, cultural and human values. Arif Ay strongly

criticizes the silence of the world against the persecution in Jerusalem since his first writings. In his writings, he frequently brings up the necessity of re-emerging the consciousness of Jerusalem among Muslims and to what extent this consciousness will contribute to humanity. He angrily opposes the oppression, violence and exploitation in the Middle East in general, and in Palestine and Jerusalem in particular. According to Arif Ay, it is essential for Muslims to return to their identity in order for the persecution to end in the Middle East and Palestine and for the region to regain its former peace. Muslims must get rid of their weakness in the face of the West, and live together the strength of the past and the hope of the future in solidarity. Jerusalem represents the common denominator of all these values.

In Arif Ay's poems, the sensitivity of the Middle East and Jerusalem comes to the fore. In this context, it can be said that his thoughts turned into poetry without moving away from aesthetic concerns, and that his aesthetics shaped his thoughts. In his writings and poems, Arif Ay does not keep the values, sufferings, injustices of the Islamic world and his position against the West away from his agenda. This situation goes beyond Muslims and includes all humanity. Although the modern world has accelerated and communication has become widespread, this technical progress brought blood and tears to the Middle East. Arif Ay interprets this new life, which is seemingly attractive to all humanity, as a move developed against the Islamic geography. Jerusalem represents the rebellion of Islam against this conflict and the discourse produced by Muslims against the age.

Arif Ay is a poet and thinker who thinks, feels and lives in a Muslim way. This sensitivity of his also develops his revolutionary and activist identity. Adopting and maintaining this consciousness since his first writings, Arif Ay does not remain a bystander to the cruelty and brutality in the Islamic geography, and uses his pen realistically as a tool for his reaction and action, without worrying about art. Arif Ay, who never accepted the captivity of Jerusalem, which he sees as the heart of Islam, and brings up the persecution there at every opportunity, in his writings and poems, sees this sensitivity as the salvation of Muslims.